

ครูหญิงกับพยาบาลหญิง :

อัตลักษณ์และการช่วงชิงพื้นที่ในสังคมไทยสมัยใหม่

อติศร ศักดิ์สูง*

บทนำ

การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในยุคพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับว่าส่งผลอย่างยิ่งต่อความเคลื่อนไหวของสถานภาพผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นการเรียกร้องความเสมอภาค หรือการปรับเปลี่ยนสถานภาพในการศึกษาและอาชีพต่างๆ กระบวนการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นนี้ถือเป็นปรากฏการณ์ครั้งสำคัญของผู้หญิงในสังคมสยาม เพราะนอกจากสะท้อนภาพขบวนการต่อสู้และปลดปล่อยอย่างเป็นขั้นตอนแล้ว ยังแสดงถึงความพยายามสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่ไม่ทำทลายพันธะความเป็นหญิงตามจารีตเดิมอย่างถอนรากถอนโคน

การเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนสถานภาพของผู้หญิงที่เกิดขึ้น นอกจากให้ภาพการสร้างโอกาสของชีวิตด้วยการศึกษาและอาชีพจากผลพวงของการสร้างสังคมทันสมัยแล้ว ยังมีอีกหลายมุมมองที่น่าพิศวง โดยเฉพาะการช่วงชิงพื้นที่ของผู้หญิงในสังคมที่ชายเป็นใหญ่ หาใช่วิถีเคลื่อนไหวอย่างราบเรียบ แต่เกิดขึ้นจากพลังท้าทายและช่วงชิง ผ่านวิวาทะตอบโต้ปรากฏการจารีตประเพณีที่แข็งแกร่งอย่างเป็นขั้นเป็นตอน บทความนี้เป็นความพยายามสะท้อนภาพดังกล่าวด้วยการวิเคราะห์กระบวนการช่วงชิงพื้นที่ของผู้หญิงด้วยการอาศัยระบบการศึกษาแบบใหม่ ที่นำไปสู่การสร้างตัวตนจนก้าวสู่อชีพครูและนางพยาบาลในที่สุด

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

ผู้หญิงกับการศึกษา: เรียนรู้สู่วิชาชีพ

เมื่อวัฒนธรรมตะวันตกมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากขึ้นภายหลังจากการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดเกี่ยวกับบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงที่ควรมีการศึกษาก็เริ่มแพร่หลาย ซึ่งสอดคล้องกับความคิดใหม่เกี่ยวกับการเป็นเมียและแม่ที่มีประสิทธิภาพ ความคิดนี้เน้นว่ามีบทบาทต่อสังคมค่อนข้างมาก ดังทัศนะของ เทียนวรรณ ปัญญาชนร่วมสมัยที่สะท้อนออกมาในงานเขียนว่า

“...ถ้าเป็นแม่หญิงดีควรมีความรู้ได้เล่าเรียน ได้เป็นแม่เรือนแบ่งเบาภาระอันเป็นธุระหนักเบาไปจากบุรุษ...ต่ำสุดช่วยทานหนังสือ...สูงสุดช่วยเรียงความได้แลได้สั่งสอนบังคับบุตรให้มีกิริยามารยาทรู้วิชาที่ควรรู้อก่อน...”

(ตุลวิภาคพจนกิจ 8 ตุลาคม ร.ศ.124)

ความคิดของเทียนวรรณนับเป็นการสร้างมโนทัศน์ใหม่ให้กับสังคมไทย เพราะเป็นการเสนอว่าบทบาทของผู้หญิงหาได้จำกัดอยู่เพียงการเลี้ยงดูเด็กให้แข็งแรงเติบโตทางร่างกายไม่ หากรวมไปถึงการพัฒนาในด้านสติปัญญาด้วย การเสนอความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในลักษณะดังกล่าวมีผลให้เกิดการเคลื่อนไหวในสังคมค่อนข้างสูง เกิดการเรียกร้องให้รัฐบาลสนับสนุนพัฒนาการศึกษาของผู้หญิง จนนำไปสู่การจัดตั้งโรงเรียนผู้หญิงขึ้นหลายแห่ง มีการจัดหลักสูตรที่ปลูกฝังความคิดเรื่องแม่และเมียแบบใหม่ให้สอดคล้องกับความคาดหวังของสังคม (ดูเพิ่มเติมในเปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์, 2539)

การขยายตัวของการศึกษาของผู้หญิงที่เกิดขึ้นพร้อมๆกับกระแสการเรียกร้องความเสมอภาคทางสถานภาพจากสังคมนั้น ยังส่งผลให้เกิดความคิดที่ต้องการให้ผู้หญิงประกอบอาชีพนอกบ้านเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมที่เปลี่ยนไปจากเดิม โดยเฉพาะการใช้ชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่คิบลานเข้ามาทุกขณะ ดังความคิดของปัญญาชนร่วมสมัยที่แสดงทัศนะเพื่อกระตุ้นให้ผู้หญิงเรียนหนังสือด้วยเป้าหมายให้สามารถทำงานเลี้ยงตัวเอง ดังบทความในนิตยสารนารินาว่า

“ถ้าสตรีคนใดไม่ได้รับการศึกษา สตรีคนนั้นจะโง่เขลาเบาปัญญาอย่างที่เขาว่าโง่อยู่กับบ้าน...สตรีทั้งหลายควรจะได้เรียนวิชาสามัญให้จบหลักสูตรมัธยมที่แปด เพื่อจะได้มีโอกาสได้เล่าเรียนวิชาชีพชั้นสูงต่อไป...เหตุใดข้าพเจ้าจึงเห็นว่า

สตรีทั้งหลายควรเรียนวิชาชีพเป็นเพราะวิชาเหล่านี้แหละเป็นเหตุให้สตรีทั้งหลาย
มีความรู้ความสามารถทำงานเลี้ยงชีพได้โดยไม่ต้องเป็นคนถ่วงความเจริญของ
ครอบครัวเพราะต้องอาศัยผู้อื่น”

(สนามจันทร์ (นามแฝง), 2473: 106-107)

ความคิดที่ต้องการให้ผู้หญิงมีการศึกษาเพื่อการยืนหยัดด้วยลำแข้งตนเองนั้นถือเป็นหนทาง
เริ่มต้นในการประกอบอาชีพนอกบ้าน และนับแต่นั้นมาความพยายามที่จะเปิดพื้นที่การทำงานให้กับ
ผู้หญิงก็เริ่มเป็นรูปธรรมชัดเจน ดังปรากฏในงานเขียนของปัญญาชนร่วมสมัยที่พยายามสื่อสาร
กับสังคม ในบทความเรื่อง “น้ำที่ของใคร?” ว่า

“...ระหว่างเวลา 4-5 ปีที่ล่วงมาแล้วจะสังเกตดูสถานที่ทำการของรัฐบาล
หรือบริษัทห้างร้านต่างๆ ในบ้านเมืองเราคงเปลี่ยนโฉมหน้าแปลกตาไปมาก
ด้วยงานบางอย่างที่เขาไม่หนักหนาอะไรนัก ก็ได้มองเป็นการงานของสตรีซึ่งถ้า
พูดถึงส่วนที่ทำการรัฐบาล หรือที่เป็นฝ่ายราชการพอจะเห็นได้ง่ายๆ ก็มีงาน
ฝ่ายโทรศัพท์ หรือการพยาบาล เป็นต้น...”

(หจข. น.20.6 120 “น้ำที่ของใคร ?

เรื่องให้จัดระเบียบสตรีเข้าทำงานเหมือนชาย”

6 ตุลาคม 2412 อ้างใน ณัฐวดี ชนะชัย, 2529)

แนวคิดนี้นับว่าส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของผู้หญิงไม่น้อย เพราะนับแต่นั้นมาการ
เคลื่อนไหวในอาชีพนอกบ้านเริ่มชัดเจน โดยเฉพาะภายหลังจากที่มีผู้หญิงหลายคนเล่าเรียนในระดับสูง
เพื่อมุ่งประกอบอาชีพต่างๆ โดยลำดับแรกจะมุ่งไปสู่อาชีพครูกับอาชีพพยาบาล อย่างไรก็ตาม
การเคลื่อนไหวช่วงชิงพื้นที่ในอาชีพของผู้หญิงนั้นยังมีปัญหามากประการ โดยเฉพาะค่านิยมไม่
ยอมรับการทำงานนอกบ้านและไม่ยอมรับความสามารถของผู้หญิงเท่าที่ควร การปิดกั้นกีดกัน
ผู้หญิงซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดเรื่องความเหลื่อมล้ำทางเพศจึงก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้มากมาย
โดยเฉพาะการช่วงชิงเนื้อที่ของผู้หญิงในสังคมสยามผ่านวาทกรรมชุดต่างๆ เพื่อสร้างพื้นที่ให้แก่
ผู้หญิงในการเข้าสู่อาชีพครูและนางพยาบาล

แม่ครูผู้สอนหญิง: การสร้างตัวตนบนความเป็นแม่

กำเนิดครูผู้หญิงเป็นผลมาจากการขยายตัวของการศึกษาสำหรับหญิงจากนโยบายของภาครัฐด้วยการจัดตั้งโรงเรียนหญิงทั่วประเทศ การขยายตัวของศึกษาดังกล่าวทำให้รัฐบาลมีความต้องการครูจำนวนมากขึ้นโดยเฉพาะครูผู้หญิง เนื่องจากโครงสร้างหลักสูตรมีหลายวิชาที่เน้นความเป็นแม่บ้านแม่เรือน ช่วงเวลานี้การจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงโดยรัฐจึงเกิดขึ้นหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย โรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนเบญจมราชาลัย เป็นต้น ต่อจากนั้นมีการดำเนินงานรับผู้หญิงจากทุกภูมิภาคเข้ามาเรียนหนังสือ อีกทั้งสนับสนุนในด้านทุนการศึกษา มีการช่วยให้บรรจุเข้ารับราชการ (ดูเพิ่มเติมในเปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์, 2539) แต่ผลการดำเนินงานกลับไม่เป็นตามเป้าหมายเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะค่านิยมของสังคมซึ่งยังคงไม่ยอมรับอาชีพนอกบ้านของผู้หญิงมากนัก โดยเฉพาะอาชีพครูที่อยู่ในพื้นที่ของฝ่ายชายมาโดยตลอด อย่างไรก็ตามภายหลังที่เกิดกระแสเรียกร้องให้สังคมยอมรับบทบาทหญิงมากขึ้นนั้น กระบวนการช่วงชิงพื้นที่ให้กับครูหญิงจึงค่อยๆ ก่อตัวขึ้น ด้วยการอ้างความเหมาะสมทางเพศเป็นวิวาทะในการปูทางสร้างพื้นที่ให้ผู้หญิงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ดังสะท้อนจากแนวคิดของปัญญาชนอย่างจารณีย์ที่ได้เขียนบทความในนิตยสารนารีนาคว่า

“...การศึกษาย่อมสำคัญทั้งชายและหญิง ผู้ให้การศึกษาฝ่ายหญิงคือครูผู้หญิง ต้องมีความสำคัญเท่ากันกับฝ่ายชายคือครูผู้ชาย...แต่ครูผู้หญิงน้อยนัก ไม่พอแก่ความต้องการของกุลธิดา ซึ่งจำเป็นอย่างฉับพลันที่จะได้รับการศึกษา เท่ากับกุลบุตร...”

(จารณีย์ โคนุทกุล, 2474: 103-109)

กระบวนการสร้างตัวตนของครูผู้หญิงนั้นได้เกิดขึ้นอย่างมีขั้นตอนพอสมควร โดยเริ่มต้นจากการอ้างอิงค่านิยมสังคมในเรื่องการแบ่งแยกทางเพศก่อน จากนั้นจึงนำไปสู่ขั้นตอนการแบ่งแยกเพศในการศึกษาอันเป็นการทวนกระแสความคิดสมัยใหม่ เพราะเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสการเรียกร้องความเท่าเทียมทางเพศและความเท่าเทียมทางการศึกษาระหว่างหญิงชาย กระบวนการนี้เริ่มต้นขึ้นด้วยการอ้างความไม่พึงปรารถนาของผู้ปกครองเรื่องความเสื่อมเสียทางเพศเมื่อเด็กหญิงเด็กชายอยู่ในวัยหนุ่มสาว การอ้างค่านิยมนี้ได้สะท้อนจากคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์

มนตรีที่ทูลเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “...เด็กชายและเด็กหญิงเรียนปะปนกันได้ในชั้นประถม และควรแยกกันในชั้นมัธยม...” (เปรมสิริย์ ขวนไชยสิทธิ์, 2539: 42)

จากความคิดในการแบ่งแยกเพศดังกล่าว ต่อมาจึงนำไปสู่กระบวนการแบ่งแยกเพศผู้สอนด้วยการอ้างความเหมาะสมตามค่านิยมในสังคมไทยที่ไม่ให้ชายหญิงใกล้ชิดกัน ค่านิยมนี้ได้สะท้อนจากบทความของพันธ์เกาว์ นักคิดคนสำคัญในนิตยสารหญิงไทยว่า

“...ครูผู้ชายที่ทำการสอนโรงเรียนหญิงต่างๆ นั้นหากว่าจะมีการแก้ไข เปลี่ยนให้เป็นครูหญิงด้วยกันแล้ว บางทีอาจถูกกับความประสงค์ของนักเรียนหญิง เพราะบางทีพูดทำให้นักเรียนหญิงมีความอาย การชักไซร์บางอย่างในวงแห่งความรู้้อาจระดากอายกัน ยังให้ขาดความรู้ได้...”

(หญิงไทย, 2475: 2)

แนวคิดเกี่ยวกับการแบ่งแยกทางเพศของครูดังกล่าวจึงเป็นขั้นตอนที่นำไปสู่ความคิดให้มีครูหญิงเพื่อสอนหญิงอย่างเป็นเรื่องเป็นราว แนวคิดนี้สะท้อนจากบทความในนิตยสารเดียวกันว่า

“...โรงเรียนสตรีควรมีครูสตรีทุกๆ แขนงเพื่อจะได้สั่งสอนอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพื่อช่วยอธิบายในบางวิชาสะดวกชัดแจ้งกว่าครูผู้ชาย...ถึงเวลาแล้วที่ผู้หญิงควรจะชวนช่วยหาวิชาครูไว้สอนวิชาทุกๆ แขนง...เวลานี้ตามโรงเรียนสตรีต่างๆ ของกระทรวงธรรมการจำเป็นหรือจะต้องใช้ครูผู้ชายสอนบางวิชา... นักเรียนสตรี...เล่าให้ฟังว่าอะไรๆ ก็ไม่สำคัญเท่าครูผู้ชายมานั่งจ้ำจี้จ้ำไชไปตามโต๊ะนักเรียนน่าเกลียดจัง...”

(พันธ์เกาว์, 2475: 3)

แนวคิดของปัญญาชนที่สะท้อนมาจากบทความในนิตยสารสมัยดังกล่าวจึงเป็นการแสดงนัยยะว่า สังคมไทยควรมีครูผู้หญิงเพื่อสอนนักเรียนหญิงซึ่งมีความจำเป็นมาก และผลต่อเนื่องที่ตามมาก็คือ เกิดกระบวนการสร้างชุดวาทกรรมต่างๆ มารองรับ ให้รัฐเห็นความจำเป็นที่ต้องผลิตครูผู้หญิง แม้ว่าต้องขัดกับจารีตประเพณีของสังคมที่มุ่งจำกัดบทบาทหญิงไว้ในปริมนทลครวัเวียนก็ตาม

กระบวนการสร้างพื้นที่แก่ผู้หญิงเข้าสู่อาชีพครูนั้น ในขั้นต้นมีการอ้างความจำเป็นในเรื่องความรู้คู่ความต่อเนื่องในบทบาทของแม่แก่ที่ว่า แต่เดิมเด็กหญิงนั้นได้เรียนรู้ศิลปะวิทยาจากมารดา แต่ต่อมาคือหน้าที่ของครูผู้หญิง การสร้างสัญญาในเชิงดังกล่าวเท่ากับเป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านในหน้าที่ กล่าวคือจากมารดาที่บ้านมาเป็นมารดายุคใหม่ในโรงเรียน การสร้างคำอธิบายขึ้นมาใหม่ในบทบาทดังกล่าวย่อมมีนัยยะว่า ครูผู้สอนเด็กหญิงนั้นย่อมเป็นพื้นที่ซึ่งต้องสงวนไว้เฉพาะผู้สอนที่เป็นเพศหญิงเท่านั้น แนวคิดนี้ได้สะท้อนจากงานเขียนของปัญญาชนในบทความ “ผู้หญิงควรเรียนอะไร” ในยุคนั้นว่า “...สำหรับผู้ที่จะครองเรือน การเป็นครูจะสอนให้เป็นผู้ที่รู้จักประพฤติดนให้ดี มีคุณสมบัติอันงามโดยในขณะนั้นทำหน้าที่อบรมเด็กก็จะเปรียบเหมือนหัวหน้าครอบครัวสมที่จะเป็น...“มารดาประเสริฐ”... (ส.ล., ผู้หญิงควรเรียนอะไร, 2474: 88-93)

การเสนอแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของครูผู้หญิงดังกล่าวได้ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้นจากการที่รัฐบาลบรรจุรายวิชาเฉพาะสำหรับผู้หญิงเข้าสู่หลักสูตร เช่น วิชาการสมาคม การเรือน การครัวและการเลือกอาหาร อันเป็นการเตรียมตัวเข้าสู่การเป็นแม่เรือนที่ดีแบบสมัยใหม่ และยังมีกรร่างหลักสูตรเพื่อเตรียมพร้อมเข้าสู่ความเป็นแม่แบบใหม่ด้วย ดังปรากฏจากรายวิชาต่างๆ เช่น มาตเวทวิทยา การเลือกคู่สามีภรรยา (เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์, 2539: 49-51) ซึ่งวิชาเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ถูกสงวนพื้นที่ไว้เพื่อผู้สอนที่เป็นหญิงโดยเฉพาะ จนนำไปสู่การผลิตครูผู้หญิงขึ้นมารองรับด้วยการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงโดยรัฐ เช่น ที่โรงเรียนสุนันทาลัย โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนเบญจมราชาลัย เป็นต้น พร้อมกันนั้นก็มีการดำเนินงานรับนักเรียนหญิงจากส่วนกลางและจากมณฑลต่างๆเข้ามาเรียน มีการจัดทุนให้เล่าเรียนเปล่าและหาตำแหน่งครูให้เมื่อจบการศึกษา ซึ่งผลการดำเนินงานดังกล่าวทำให้อาชีพครูผู้หญิงขยายตัวมากขึ้นตามลำดับ (ดูเพิ่มเติมในเปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์, 2539) โดยเฉพาะภายหลังจากการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่มีผลต่อการเพิ่มจำนวนนักเรียนหญิงซึ่งจำเป็นต้องอาศัยครูผู้หญิงจำนวนมากขึ้นเช่นกัน

อย่างไรก็ตามนับแต่พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา อาชีพครูผู้หญิงก็ก้าวหน้ามากขึ้นตามลำดับส่วนหนึ่งเป็นผลจากความก้าวหน้าในการศึกษาของครูหญิง โดยบางคนสามารถเล่าเรียนจนจบระดับอุดมศึกษา ต่อมาเมื่อจำนวนครูผู้หญิงที่เรียนจบถึงระดับสูงค่อยๆเพิ่มขึ้น สถานภาพของครูผู้หญิงจึงเริ่มได้รับการยอมรับมากขึ้น การยอมรับดังกล่าวนำไปสู่กระบวนการสร้างตัวตนด้วยภาพลักษณ์ใหม่ของครูหญิงผ่านกระบวนการที่หลากหลาย ทั้งจากนโยบายของรัฐ ทั้งจากแนวคิดของปัญญาชนที่ปรากฏตามสื่อต่างๆ ทั้งนี้เพื่อสร้างวาทกรรม “แม่ครูของสังคม” เป็นอัตลักษณ์ใหม่ให้กับครูหญิงเพื่อช่วงชิงพื้นที่ของตนเอง

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้ครูหญิงเริ่มต้นขึ้นจากความคาดหวังพื้นฐานทางสังคม ต่อการเป็นแม่และเมียที่ดีของหญิงไทย ผ่านการผลิตซ้ำจากแม่ที่บ้านมาสู่แม่ครูผู้สอนในโรงเรียน ด้วยวิธีการสั่งสอนลูกสาวแบบใหม่ในสาระของวิชา ทั้งการเรือน ทำอาหาร เย็บปักถักร้อย พร้อมๆ กับสร้างวาทกรรมแม่เรือนสมัยใหม่ที่แฝงอยู่ในวิชาศีลธรรมจรรยา มารยาท การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ด้วยความเป็นแม่ดังกล่าวยอมทำให้ตัวตนของครูผู้หญิงค่อยๆ ก่อตัวขึ้น (เพราะลักษณะดังกล่าว มิใช่วิสัยในบทบาทผู้ชาย) พร้อมช่วงชิงพื้นที่บางส่วนจากปริมณฑลของครูผู้ชายภายใต้วาทกรรม เรื่อง “แม่ครู” ที่เป็นบทบาทเฉพาะของครูผู้หญิงที่จะสร้างนักเรียนให้เพียบพร้อม ความเป็นแม่ และเมียสมัยใหม่ที่ไม่เพียงมีความรู้ หากมีสติปัญญาอันชาญฉลาดทางวิชาการ ด้วยบทบาท ดังกล่าวยอมทำให้แม่ครูมีความผูกพันกับศิษย์ในลักษณะเดียวกันกับลูกที่ผูกพันกับมารดา ซึ่งหาไม่ได้ในหมู่ครูชาย ความผูกพันระหว่างครูกับศิษย์ด้วยความสนิทสนมดังบุตรและมารดานั้นปรากฏใน คำกล่าวของคุณหญิงผะอับ โปษกฤษณะว่า

“...สมัยนั้นครูประจำชั้นของฉันสอนเองทุกวิชา นอกจากกายบริหาร การฝีมือ วิชาเขียน และขับร้อง คุณครูของฉันสวย...ท่านแต่งตัวสวยมาโรงเรียนทุกวัน...ท่านสอนฉันถึง 3 ปีติดกัน ลูกศิษย์กับครูเข้าใจสนิทสนมถ่ายถอดวิชา และสามารถอบรมปั้นเด็กให้เป็นไปตามที่ต้องการ...” (ผะอับ โปษกฤษณะ, 2536: 50)

การเป็นครูผู้หญิงแบบใหม่จึงแสดงนัยว่าไม่เพียงเป็นการให้ความรู้เชิงวิชาการดังเช่นครูผู้ชายเท่านั้น หากต้องทำหน้าที่เพิ่มขึ้นในฐานะแม่ผู้ดูแลลูก ทั้งความเป็นอยู่ อาหารการกิน และ กิริยามารยาทที่ไม่อาจกระทำได้ในหมู่ครูผู้ชาย กรณีดังกล่าวสะท้อนจากทัศนคติของหลวงสำเร็จวารณกิจ ที่ได้ยกย่องนางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาสน์ ครูหญิงที่มีชื่อเสียงและมีบทบาทค่อนข้างมากในสังคมการศึกษาสตรีว่า

“...ท่านอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนเบญจมราชาลัย (หม่อมเจ้าหญิงจันทรนิภา เทวกุล) กับคุณนิล ช่วยกันแบกภาระสำคัญของกระทรวงศึกษา ต้องรับหน้าที่สั่งสอน เลี้ยงดูและปกปักรักษาเด็กหญิงรุ่นๆ ที่ทางราชการคัดเลือกมาจากหัวเมืองต่างๆ ...ต้องเป็นทั้งครู เป็นทั้งแม่ของเด็กที่จากพ่อแม่...ต้องเป็นครูและแม่ที่ดีจริงๆด้วย จึงจะปั้นเด็กเหล่านั้นให้ดีสมประสงค์ของทางราชการ...ครูผู้หญิง

มีตัวนับได้ และเกิดคราวมารดาข้าพเจ้าทั้งนั้น สมควรยกย่องให้เป็นทั้งแม่ และครู...

...คำว่าแม่ครูฟังเพราะจับใจดีแท้..."

(หลวงสำเร็จวรรณกิจ, 2505: 32, เน้นโดยผู้เขียน)

ในขณะที่คุณหญิงเนื้อทิพย์ เสมรสุต ครูผู้มีชื่อเสียงในสังคมก็กล่าวยกย่องแม่ครูไว้ในทำนองเดียวกันว่า "...ท่านเป็นเหมือนแม่คนที่สองของพวกศิษย์ เพราะท่านมีพรหมวิหาร 4...ท่านจึงปกครองบรรดาศิษย์แบบแม่กับลูก..." (เนื้อทิพย์ เสมรสุต, 2505: 77)

กระบวนการช่วงชิงพื้นที่ของครูผู้หญิงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนั้น ต่อมายังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่อีก โดยให้สอดคล้องกับค่านิยมการเป็นหญิงไม่ต้องพึ่งพิงชายเหมือนเก่า หากยืนหยัดบนลำแข้งอย่างมั่นคง เพราะการเป็นครูนั้นถือเป็นวิชาชีพที่หาเลี้ยงตัวได้แม้ไม่มีโอกาสแต่งงานทัศนคติความคิดเช่นนี้สะท้อนจากบุคคลที่มีชื่อเสียงในสังคมดังเช่น หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีว่า "...ถ้าอยู่เป็นโสดตลอดชีวิตก็หาเลี้ยงตัวได้จริงๆ แม้จะไม่สมบูรณ์มั่งคั่งโดยบุญวาสนาก็ไม่ต้องเป็นหนี้สินใคร..." (ดุสิตสมิตฉบับพิเศษ, 2463)

ในทางกลับกันหากหญิงใดได้แต่งงานแต่สามีเป็นบุคคลที่พึ่งไม่ได้ ตัวภรรยาเองก็สามารถประกอบอาชีพครูเลี้ยงดูครอบครัวได้เป็นอย่างดีเช่นกัน ตั้งแนวคิดของปัญญาชนที่สะท้อนจากบทความในนิตยสารไทยใหม่ว่า

"...เป็นส่วนดีของผู้หญิงที่มีสติปัญญา ความคิดความสามารถ ทำงานเลี้ยงชีวิตได้เองเพราะมันทำให้เธอไม่ต้องนำตาหยด กล่าวว่ามีจะไม่ให้เงิน ผู้ชายบางคนที่ไม่มีความดี เมื่อเห็นภรรยาเป็นคนหัวเดียวกระเทียมลีบก็ตั้งข้อรังเกียจ มีการขับไล่ไสส่งและทุบตีกันตุมๆ ข้างผู้หญิงก็ทนอยู่รับความอับอายเพราะไม่มีทางจะหาเลี้ยงตัวเองได้..."

(บุปผา, 2474: 13)

ในทัศนะดังกล่าวย่อมทำให้ครูผู้หญิงหลายคนมีความภูมิใจในวิชาชีพ ดังที่ศาสตราจารย์คุณหญิงพะอบ โปษกฤษณะ อดีตอาจารย์ในแผนกอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวไว้ว่า "...เมื่อฉันแต่งงานแล้วก็ยังคงทำงานต่อไป...มีเงินพอใช้พอสมควรถ้ารู้จักใช้จะตั้งตัวได้ในไม่ช้า..." (พะอบ โปษกฤษณะ, บ.ป.ป: 112-119)

การสร้างอัตลักษณ์ของครูผู้หญิงยังขยายจากระดับปัจเจกชนสู่ระดับสังคมและระดับชาติผ่านวาทกรรม ในเรื่องการตระหนักถึงความสำคัญของหน้าที่ครูผู้หญิง เพื่อสื่อให้สังคมยอมรับว่า “ครูผู้หญิงคือผู้ที่สามารถอบรมสั่งสอนนักเรียนหญิงให้เจริญเติบโตเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่มีคุณภาพ” เพราะมีความตั้งใจถ่ายทอดความรู้ให้นักเรียนตลอดเวลา ซึ่งการเป็นครูผู้หญิงยังถือว่าเป็นการอบรมให้นักเรียนเป็นคนดีมีความฉลาด อาชีพนี้จึงเป็นการสร้างความเจริญให้กับประเทศชาติ (คูเปรมสิริ ขวณไชยสิทธิ์, 2539: 120-125) ดังนั้นสังคมต้องให้ความสำคัญต่อบทบาทดังกล่าวของครูหญิงตั้งแต่ระดับครัวเรือนจนถึงระดับประเทศ ดังที่หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภาเทวกุล ทรงพระนิพนธ์เรื่อง “มารยาทสังคม” โดยทรงชี้ให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของแม่เรือนว่า “...ภายในครอบครัวผู้เป็นภรรยาย่อมมีหน้าที่รับผิดชอบมากมาย...เฉพาะอย่างยิ่งในการรับรองแขกที่จะมาสู่บ้าน” (หม่อมเจ้าหญิงเบญจกัลยาณี, ม.ป.ป.: 115)

ซึ่งการเป็นแม่เรือนที่ดีนั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ ดังที่นางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์-วรสาสน์ หรือ “ครูนิล” ย้ำเตือนเสมอในการสั่งสอนนักเรียนหญิงว่า “...หญิงเป็นผู้อบรมเด็กที่เกิดมา...จิตใจของเด็กจะอ่อนโยนหรือแข็งกระด้างย่อมดูไปจากหญิงทั้งสิ้น...ผู้หญิงต้องมีวิชาความรู้พอสมควรกับหน้าที่ เพื่อส่งเสริมตนให้เป็นบุคคลมีประโยชน์แก่ครอบครัวและชาติบ้านเมือง...” (นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์-วรสาสน์, ม.ป.ป.: 22-23)

ดังนั้นการสร้างนักเรียนหญิงให้เป็นคนดีมีคุณประโยชน์ต่อประเทศชาตินั้นย่อมเป็นหน้าที่ ซึ่งทำได้เฉพาะบุคคล หรือพื้นที่ซึ่งจำกัดไว้เฉพาะบทบาทของครูผู้หญิง เนื่องจากเป็นผู้มีคุณสมบัติในการอธิบายแก่ศิษย์หญิงด้วยความรู้ความอดทนและความเต็มใจพร้อมทุ่มเทตนเองให้กับทางราชการได้เต็มที่เฉกเช่นครูผู้ชาย อย่างไรก็ตามการทุ่มเทตนเองให้กับงานนั้นย่อมเป็นการขัดกับบทบาทหลักในฐานะแม่เรือนที่ต้องปรนนิบัติสามีซึ่งอาจถูกตำหนิจากสังคมได้ แต่ครูผู้หญิงก็มีกระบวนการแทนภาพในฐานะ “แม่ของมวลชน” ผ่านวาทกรรมการเสียสละเพื่อชาติซึ่งเป็นภาระอันยิ่งใหญ่เหนือกว่าภาระหลักในครัวเรือน ซึ่งหมายความว่า แม้จะบกพร่องบ้างในหน้าที่ระดับครัวเรือน แต่ความบกพร่องดังกล่าวกลับทดแทนด้วยภาระหน้าที่อันเหนือกว่า เพราะเป็นคุณประโยชน์มหาศาลแก่สังคม แนวคิดดังกล่าวสะท้อนจากคำบอกเล่าถึงชีวิตของนางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์-วรสาสน์ หรือครูนิลที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ของทางราชการจนต้องมอบภาระครอบครัวให้สามีเป็นผู้ปฏิบัติแทน โดยครูนิลอ้างเหตุผลการทำงานแก่สามีว่า “...คุณพี่ต้องอุ้มยาให้ลูกๆ กินเพียงคนสองคนชั่วเวลาเดี๋ยวนเดียว เห็นจะไม่มากไปนะคะ เมื่อนึกถึงลูกของดิฉันอีกเป็นโหลๆ ที่กำลังขอรับอะไรๆ จากดิฉันอยู่ที่โรงเรียน แม้วันหยุดก็ทิ้งไม่ได้...” (หลวงสำเร็จวรรณกิจ, ม.ป.ป.: 34 เน้นโดยผู้เขียน)

การสร้างวาทกรรมตัวตนด้วยภาพแม่ของมวลชนผู้ทำผลประโยชน์ต่อประเทศชาติดังกล่าว นับเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่ได้ผลยิ่ง เพราะไม่เป็นเพียงการทำทลายความคิดกระแสหลักแม่เรือน ในอุดมคติแบบเดิม (แม่เรือนที่รอบรู้ เป็นผู้ปรณิบัติ) หากยังทำให้สังคมยอมรับบทบาทของครู ผู้หญิงอย่างแพร่หลายก่อนจะขยายวงกว้างสู่การยอมรับสถานภาพของหญิงไทยแบบสมัยใหม่ (แม่เรือน เพื่อนคู่คิด เพื่อนคู่สร้าง) ในเวลาต่อมา

แม่พระผู้เมตตา: การสร้างอัตลักษณ์นางพยาบาล

อาชีพพยาบาลหญิงเกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงคุณประโยชน์ของการผดุงครรภ์แบบใหม่และต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น แต่ติดขัดที่หมอบุรุษผู้ชาย ในพ.ศ. 2426 พระองค์จึงทรงส่งเด็กหญิงไปเรียนการแพทย์ผดุงครรภ์ที่อังกฤษ แต่ผิดเงื่อนไขในเรื่องอายุเด็กหญิงจึงต้องเดินทางกลับประเทศ ต่อมาราวพ.ศ. 2439 ทรงมีพระราชดำริเปิดโรงเรียนแพทย์พยาบาลและหญิงผดุงครรภ์แผนใหม่ให้แก่ผู้หญิงและมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยระยะแรกเปิดสอนที่บ้าน ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ต่อมาย้ายมาอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราชภายใต้การควบคุมของกระทรวงศึกษาธิการ จนกระทั่งใน พ.ศ. 2443 มีนักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์เรียนจบหลักสูตร 10 คน อย่างไรก็ตามการดำเนินงานตั้งโรงเรียนพยาบาลหญิงนั้นมีอุปสรรคค่อนข้างมากทั้งด้านงบประมาณ ด้านนักเรียน และการบริหารจัดการ เนื่องจากคณะผู้บริหารเป็นเจ้านายที่มีชื่ออยู่ในแวดวงพยาบาล ทำให้การดำเนินงานดังกล่าวไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควรทราบจนถึงในระยะสงครามโลกครั้งที่ 1 การพยาบาลจึงเริ่มพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป (ณัฐติ ชนะชัย, 2529: 36-39) จากการส่งเสริมโดยรัฐเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางการทหาร มีการเปิดโรงเรียนพยาบาลสภากาชาดสยามเพื่อรองรับนักเรียน ทั้งพยายามปรับเปลี่ยนทัศนคติของสังคมต่อการพยาบาล แต่อย่างไรก็ดีอาชีพพยาบาลหญิงนั้นก็ยังไม่ขยายตัวเท่าที่ควร ทั้งนี้เป็นผลมาจากทัศนคติเดิมของสังคมที่ไม่ยอมรับเนื่องจากยังเห็นว่าเป็นอาชีพชั้นต่ำเป็นคนรับใช้ที่ไม่มีเกียรติในสังคม ภาพลักษณ์เหล่านี้เป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่ง ดังนั้นรัฐจึงพยายามสร้างภาพแทนขึ้นมาใหม่ด้วยการใช้นโยบายต่างๆ ทั้งมีการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้เกิดขึ้นผ่านชุดวาทกรรมหลากหลายโดยเฉพาะตัวตนบนความเสียสละ ทั้งเป็นแม่พระของมวลชนบนฐานความคิดเรื่องชาติสมัยใหม่

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้กับพยาบาลหญิงเป็นผลมาจากความพยายามของรัฐที่จะลบภาพเดิมที่คนทั่วไปยังเข้าใจว่าการเรียนวิชาพยาบาล เป็นการเรียนเพื่อเป็นหมอบุรุษ ซึ่งความ

เข้าใจดังกล่าวทำให้เกิดการดูถูกอาชีพพยาบาล อีกทั้งในสมัยนั้นมีค่านิยมว่าการทำหน้าที่พยาบาล เป็นของคนชั้นต่ำ ด้วยเหตุว่าช่วงเวลานี้ไม่มีพยาบาลอาชีพที่เรียนตามหลักวิชาการ หากต้องนำ คนใช้ในบ้านมาเป็นพยาบาลแทน กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ได้เริ่มต้นภายหลังจากที่มีการปรับ หลักสูตรวิชาพยาบาลอย่างเป็นทางการ โดยสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทรอธิบดีกรม สาธารณสุขขณะนั้น ทรงให้ออกประกาศแนะนำการพยาบาลโดยเฉพาะในหมู่ครอบครัวชนชั้นสูง ชี้แจงว่าการพยาบาลเป็นอาชีพที่ต้องใช้ความรู้ซึ่งต้องอาศัยเรียนมาโดยเฉพาะ เนื่องจากพยาบาล คือผู้ช่วยแพทย์ที่แบ่งหน้าที่ทำงานให้สอดคล้องกัน อาชีพนี้จึงแตกต่างกับการใช้คนในบ้านมาเป็น พยาบาลโดยไม่มีความรู้โดยตรง การสร้างภาพดังกล่าวนับว่าค่อนข้างได้ผลพอสมควร เพราะเป็น การปรับทัศนคติของผู้คนจนมีนักเรียนพยาบาลหญิงเพิ่มขึ้น (ณัฐวดี ชนะชัย, 2529) นอกจากนี้ ภาครัฐเองก็ผลิตซ้ำด้วยกระบวนการสร้างภาพในเชิงดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ดังสะท้อนจากคำ ปฐมนิเทศของเจ้าฟ้ากรมนครสวรรค์วรพินิต องค์อุปนายกสภาทนายสยามซึ่งประธานไวยาเทกข์ สมาชิกของสมาคมว่า

“...ในโอกาสนี้ข้าพเจ้าขอเตือนนางพยาบาลทั้งหลายให้สำนึกและเตือนประชาชน ทั่วไปให้ตระหนักแก่ใจว่า นางพยาบาลมิได้อยู่ในฐานะเป็นลูกจ้างทำการอาชีพ อย่างคนที่รับจ้างทำการต่างๆ ด้วยแรงงาน กำลังกาย กำลังฝีมือ นาง พยาบาลเป็นผู้ทำการวิชาชีพเพราะเป็นผู้ทำการกอบปรีย์ด้วยวิทยาเฉพาะการ... วิชาชีพอื่นโดยมากย่อมเป็นการทำเพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ผู้ทำฝ่ายเดียว แต่วิชาชีพของแพทย์และพยาบาลนั้น แม้ไม่มีสินจ้างรางวัลก็ต้องทำ...ด้วย ความเมตตา กรุณา อันเป็นธรรมคุ้มครองวิชาชีพ...เพราะฉะนั้นวิชาชีพของ แพทย์และพยาบาลจึงเป็นวิชาชีพอันสูงศักดิ์ พึงได้รับการยกย่อง” (จดหมายเหตุการณ์พยาบาล, 249 : 21, เน้นโดยผู้เขียน)

นอกจากการสร้างภาพในลักษณะดังกล่าวแล้ว มีความพยายามลบภาพการเป็นคนใช้ ในบ้าน ผ่านการสร้างภาพลักษณ์ใหม่คือ ภาพข้าราชการบริพารที่มีเกียรติทำงานให้ชนชั้นสูงภายใต้ อุปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี ภาพลักษณ์นี้ย่อมทำให้การดูหมิ่นดูแคลนคลี่คลายไป จนนำความภูมิใจมาสู่อาชีพ ดังคำบอกเล่าของนักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ในพระบรมราชินูปถัมภ์ของ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถท่านหนึ่ง ที่เล่าถึงประสบการณ์การทำงานในสมัยแรกๆ ว่า

“...เมื่อทรงรับสงวนไว้เป็นข้าในพระองค์แล้ว ทรงฝากให้ได้ไปเข้าเรียนพยาบาล และผดุงครรภ์เป็นรุ่นแรก ระยะเวลาแม้จะเรียนสำเร็จและได้สมรสแล้วก็ทรง พระกรุณาโปรดให้ดูแลรักษาพยาบาล เจ้านาย พระบรมวงศ์ และข้าหลวง... ก็มีพระราชเลาณีย์ให้ท่านผู้นี้ทำการรักษาพยาบาลโดยร่วมมือกับนายแพทย์ หลวง...” (อุทุมพร วีระไวทยะ: 2514: 100 อ้างใน ณัฐวดี ชนะชัย, 2529)

(อุทุมพร วีระไวทยะ: 2514: 100 อ้างใน ณัฐวดี ชนะชัย, 2529)

เมื่อกระบวนการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ช่วยคลี่คลายการลดทอนคุณค่าความเป็นคนในระดับ หนึ่งแล้ว กระบวนการทำให้เป็นวิชาชีพเฉพาะที่มีเกียรติก็ดำเนินอย่างต่อเนื่องผ่านการสร้าง อัตลักษณ์ใหม่ซึ่งจำต้องหา “สัญญาะ” มาอธิบายให้เป็นรูปธรรมชัดเจน กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้น โดยการอธิบายผ่านภาพนางสาวฟลอเรนซ์ ไนติงเกล นางพยาบาลชาวอังกฤษที่มีชื่อเสียงระดับโลก ในเรื่องความเสียสละ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทนเรนทร อธิบติกรม สาธารณสุข ทรงเสนอภาพพจน์อันงดงามของนางในฐานะพยาบาลในอุดมคติว่าเป็น “ผู้ตั้งอยู่ใน คุณธรรมอย่างสูงเต็มเปี่ยมไปด้วยความกรุณา” (จดหมายเหตุการณ์พยาบาลปี 3, 2497: 5-19) พยาบาลจึงเปรียบเสมือนแม่พระของคนที่ถูกข่มขู่มาตั้งแต่สะท้อนจากทัศนคติของพระองค์ที่ได้ กล่าวไว้ว่า “...คนหนุ่มๆ ไม่กล้าครวญครางเวลาเจ็บปวด...พอเห็นนางพยาบาลและได้รับ ความเอื้อเพื่อประคับประคองก็รู้สึกสบายใจขึ้นมา คือ สบายทางใจประกอบ ด้วยนี้เป็นไปตามธรรมชาติ เพราะคนโดยมากยอมนึกถึงแม่หรือพี่เลี้ยงในยาม ไม่สบาย นางพยาบาลแทนแม่ได้นั่นเอง...” (พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร, 2528: 122-123 อ้างใน ณัฐวดี ชนะชัย, 2529)

(พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร, 2528: 122-123 อ้างใน ณัฐวดี ชนะชัย, 2529)

การให้ภาพความเป็นแม่พระดังกล่าวนับว่ามีผลยิ่งต่อสถานภาพพยาบาลหญิง เพราะ ค่อยๆลดทอนภาพของคนใช้ในยุคนั้นอย่างมีประสิทธิภาพ (ดูเพิ่มเติมใน ณัฐวดี ชนะชัย, 2529) ด้วยการให้ภาพความเป็นนางพยาบาลในอุดมคติดังฟลอเรนซ์ ไนติงเกลเข้ามาแทนที่ ขณะเดียวกัน กระบวนการดังกล่าวยังถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากเมื่อครั้งสมเด็จพระยา

นครสวรรค์ครุฑนิเทศให้โอวาทแก่นักเรียนพยาบาล พระองค์ยังทรงเน้นเรื่องเกียรติคุณของฟลอเรนซ์ ไนติงเกลเป็นพิเศษตั้งความว่า

“...ไม่เพียงแต่เฉพาะในด้านความเสียสละอันยิ่งใหญ่และความเพียรในอันที่จะผลักดันการเรียนการสอนพยาบาล แต่เธอยังมีเกียรติคุณในด้านความเสียสละพลีชีวิตให้แก่มนุษยชาติ ด้วยเมตตากรุณาเป็นที่ตั้งมิเห็นแก่สินจ้างรางวัล เป็นผู้ทำฐานะของการพยาบาลเลื่อนขั้นสู่ศักดิ์เป็นวิชาชีพอันสาธุชนพึงยกย่องนิยมน...”

(จดหมายเหตุการณ์พยาบาล, 2494: 18-19, เน้นโดยผู้เขียน)

การเน้นอุดมคติของพยาบาลดังกล่าวจากบทบาทของฟลอเรนซ์ ไนติงเกล ยังถูกผลิตซ้ำด้วยการเสนอภาพความเป็นพยาบาลในแง่ของการศึกษาเพื่อช่วยชาติ ดังคำกล่าวของสมเด็จพระยานนครสวรรค์ครุฑนิเทศ เมื่อครั้งให้โอวาทแก่นักเรียนพยาบาลว่า “...การศึกษาศรีให้มีความรู้และความชำนาญเป็นสิ่งที่ดีและเป็นประโยชน์ยิ่งทั้งในยามปกติและเวลาสงคราม... ทั้งนี้นับว่าเป็นการช่วยชาติ...” (จดหมายเหตุผลสมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย, 2494: 17) หรือการเน้นอุดมคติดังกล่าวนี้จึงสร้างคุณค่ามหาศาลให้กับพยาบาลหญิง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่เมืองไทยกำลังอยู่ในช่วงสงครามโลก ค่านิยมดังกล่าวปรากฏในงานเขียนของปัญญาชนร่วมสมัยที่ให้ภาพพยาบาลหญิงเชื่อมโยงกับภavnางสาวฟลอเรนซ์ ไนติงเกล ในโคลงวิหขุมาลีว่า

“หญิงเอยอ่านแล้วอย่า
ดูตาย
ตัวอย่างไนติงเกล
เก่งกาจ
เกิดครั้งหนึ่งแล้วตาย
เปล้าฯ ฉะนั้นฤ
ทำประโยชน์แก่ชาติ
สักครา”

(กระต่าย, 2498: 87)

กระบวนการให้ภาพหญิงที่มีความกรุณา ถือเป็น การเสียสละเพื่อชาติดังเช่นในดิงเกิลนั้น จึงเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่ได้ผลดียิ่ง เพราะไม่เพียงทำให้ภาพของพยาบาลหญิงถูกลบไปจาก เดิม หากเป็นการแต่งเติมสร้างความหมายใหม่ในสัญลักษณ์อันเปี่ยมล้นด้วยเกียรติยศ เสียสละแก่ มวลมนุษยชาติอันยากจะหาอาชีพใดเสมอเหมือน นอกจากนี้เมื่อกระบวนการแทนภาพบนอัตลักษณ์ ใหม่ได้เกิดขึ้นจากชุดวาทกรรมที่มีนัยยะเรื่องคุณธรรมแฝงเอาไว้ ดังนั้นเพื่อให้กระบวนการตอกย้ำ ถึงคุณความดีที่ไม่มีสิ่งใดเทียบเคียงดูหนักแน่นขึ้น มีการหาเหตุผลมารองรับด้วยการให้ภาพคนไม่ดี ที่สังคมต้องประณามผ่านชุดวาทกรรมหลากหลาย ดังคำกล่าวของเจ้าฟ้ากรมนครสวรรค์วรพินิต องค์อุปนายกลสภาภาษาชาติสยามที่ได้ประทานโอวาทแก่สมาชิกของสมาคมเอาไว้ว่า "...ผู้ใดบังอาจ ดูหมิ่นหลู่ดูแคลนผู้ที่ถือวิชาชีพแพทย์และพยาบาลซึ่งตั้งอยู่ในหลักจรรยา มารยาทอันชอบควรแก่ วิชาชีพไซ้ร้ ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นคนเลวทรามในชุมชน..." (จดหมายเหตุการณ์พยาบาล, 2494: 21)

อย่างไรก็ดี แม้จะมีความพยายามสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้พยาบาลหญิงด้วยกระบวนการ แทนภาพดังกล่าว แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้นางพยาบาลยังมีฐานความคิด อยู่บนความเหลื่อมล้ำทางเพศ โดยเฉพาะความคิดว่าหญิงต้องพึ่งพิงชายอยู่เสมอ กระบวนการให้ ภาพที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทดังกล่าวจึงเป็นภาพพยาบาลหญิงที่มีแพทย์ชายเข้ามาเกี่ยวข้อง พยาบาล กลายเป็นเพียงผู้ช่วยของแพทย์เท่านั้น ภาพลักษณ์ใหม่ของพยาบาลหญิงจึงต้องอิงอยู่กับอำนาจใน พื้นที่ของฝ่ายชายคือ แพทย์ตลอดเวลา ความเหลื่อมล้ำทางเพศดังกล่าวส่งผลให้เกิดความพยายาม ที่สร้างอัตลักษณ์ของหญิงไม่พึ่งพิงชายขึ้น และเป็นที่แน่นอนว่ากระบวนการเหล่านี้ย่อมต้องมีหลากหลายวาทกรรมเป็นปัจจัยรองรับเช่นกัน

ความพยายามสร้างอัตลักษณ์ใหม่นี้เริ่มต้นขึ้นจากความพยายามช่วงชิงพื้นที่ ด้วยการให้ ภาพความมีลักษณะเฉพาะเหมาะสมกับเพศ โดยเฉพาะภาพความเป็นพยาบาลหญิงที่มีความรู้ ความสามารถพึ่งพาตนเองได้แจกเช่นอาชีพอื่นๆ หากเกิดกรณีสงครามนางพยาบาลยังต้องเป็นผู้ ช่วยเหลือชาติอันนับว่าต้องทำหน้าที่พยาบาลทั้งในยามบ้านเมืองปกติและสงคราม การช่วงชิงดัง กล่าวได้ปรากฏในข้อบังคับว่าด้วยนางพยาบาลสภาภาษาชาติพ.ศ. 2461 ว่า "...ความประสงค์ที่ให้มี นางพยาบาลขึ้นนี้ เพื่อเปิดโอกาสให้หญิงกระทำการอันเป็นประโยชน์แก่บ้านเกิดเมืองนอน คือ ทำการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ...พยาบาลนี้เป็นหน้าที่ของหญิงโดยเฉพาะและอาจทำได้ดีกว่า ชาย..." (72 ปี โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์, 2529: 218, เน้นโดยผู้เขียน)

เมื่อกระบวนการช่วงชิงเริ่มเป็นไปอย่างเข้มข้นจนอาชีวพยาบาลขยายตัวแล้ว เหล่าผู้หญิงก็เบียดแทรกเข้าสู่วงการอย่างไม่ขาดระยะ และครอบงำพื้นที่ไว้เกือบหมดอีกทั้งปิดกั้นรวมทั้งผูกขาดผ่านการจัดตั้งสมาคมนางพยาบาลแห่งกรุงสยามอันเป็นองค์กรสำคัญของผู้หญิงที่ประกอบอาชีวพยาบาล สมาคมนี้อาจเทียบเท่ากับเป็นสัญลักษณ์ร่วมในการรับรู้ความเป็นตัวตนของพยาบาลหญิง นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่สำคัญในการโต้ตอบทางสังคมผ่านวิวาทะเรื่องความสำนึกว่าด้วยการทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้เฉกเช่นชายสร้างความภูมิใจในวิชาชีพอย่างยิ่ง และกระบวนการดังกล่าวย่อมมีผลต่อคุณค่าในตัวตนจนทำให้สังคมเชื่อถือ ดังนั้นทางสมาคมจึงพยายามส่งเสริมสถานภาพของอาชีพนี้ให้สูงส่งดังที่คุณหญิงพินพาทย พินยามาท นายกสมาคมคนที่ 3 กล่าวว่

“...หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว อาชีวพยาบาลได้ก้าวหน้าไปกว่าเดิมมาก...ประชาชนพลเมืองต่างเห็นความสำคัญของการพยาบาล อาชีวพยาบาลซึ่งยึดหลักอุดมคติสูงส่ง เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์นี้ไม่มีวันตกต่ำมีแต่เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น...”

(สมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย, 2510: 31)

การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของพยาบาลหญิงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องดังกล่าว ถือได้ว่ามีความหมายและมีผลยิ่งต่อสถานะภาพของวิชาชีพ เพราะกระบวนการที่ถูกสร้างนี้มีนัยยะถึงขบวนการต่อสู้ช่วงชิงของหญิงผ่านอาชีวพยาบาลอย่างเป็นขั้นเป็นตอน อย่างไรก็ตามการสร้างสรรค์อัตลักษณ์ใหม่ของพยาบาลหญิงจะเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งตามบริบทของยุคสมัย แต่กระบวนการดังกล่าวมักอ้างความมีตัวตนที่ผูกติดกับภาพฟลอเรนซ์ ไนติงเกลมาตลอด ฟลอเรนซ์ ไนติงเกลจึงเป็นสัญลักษณ์ตายตัวของพยาบาลที่มีความหมายในเชิงคุณค่า (จริยธรรม เมตตา ความเสียสละ และเครื่องแบบสีขาว) จนนำพาความภาคภูมิใจให้กับนางพยาบาล อุดมคติดังกล่าวสะท้อนในคำบอกเล่าของอบทิพย์ แดงสว่าง พยาบาลหญิงผู้บรรยายถึงชีวิตในระหว่างที่รับราชการในโรงเรียนพยาบาลช่วง พ.ศ. 2470 - 2487 ไว้ว่า

“...ในคราวหนึ่งฉลองรัฐธรรมนูญประจำปี หัวหน้าแผนกพยาบาลได้จัดให้โรงเรียนได้ไปขายอาหาร...มีอยู่คราวหนึ่งที่พวกเราแต่งฟอร์มพยาบาลต้องเสิร์ฟ

เหล่า ซึ่งเป็นการไม่เหมาะที่พยาบาลจะใช้ยูนิฟอร์มซึ่งมีสฟลอเรนซ์ ในดิงเกล
ได้ให้ไว้ใช้ในการปฏิบัติคนไข้ให้ได้รับความสุขสบายใจเท่านั้น...”

2500: ไม่ระบุเลขหน้า, เน้นโดยผู้เขียน) (อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์,
2500: ไม่ระบุเลขหน้า, เน้นโดยผู้เขียน)

บทสรุป

ขบวนการต่อสู้ปลดปล่อยผู้หญิงจากฐานคิดเรื่องความไม่เท่าเทียมทางเพศที่เกิดขึ้นใน
บริบทความเป็นสมัยใหม่นั้น หากมองผ่านอาชิตหญิงแล้วแสดงนัยยะการเคลื่อนไหวภายใต้วิวัฒนาการ
เรื่องแม่ครูผู้รู้จริงนำพาหญิงสู่ความทันสมัย ในขณะที่ตัวตนที่มีความเมตตา คือ อัตลักษณ์ของหญิง
พยาบาล การขยับขึงพื้นที่ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ดังกล่าวแม้แสดงนัยยะการต่อสู้ให้หลุดพ้นจาก
การครอบงำของสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ แต่กระบวนกรดังกล่าวหาได้ปลดปล่อยผู้หญิงให้พ้นกรอบ
พันธะแบบเดิมไม่ เพราะท้ายสุดความมีตัวตนของภาพหญิงเก่งทั้งหลายย่อมหลอมละลายไปกับ
อุดมคติสูงส่ง ที่จบลงด้วยคำว่า “ลูก หัว ครัวอบอุ่น ทรงคุณค่าเหมือนยาโด” ●

- กระต่าย (นามแฝง). "นางสาวฟลอเรนซ์ ไนติงเกล" **นารีเรื่องนาม**. โรงพิมพ์มหาดไทย กรมราชทัณฑ์, 2497.
- จดหมายเหตุการณ์พยาบาล. ปีที่ 1 ฉบับที่ 1. 2470.
- จดหมายเหตุการณ์พยาบาล. ปีที่ 1 ฉบับที่ 1. 2490.
- จดหมายเหตุการณ์พยาบาล. สมาคมนางพยาบาลแห่งประเทศไทย ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม. 2497.
- จารนัย โกมุกุล. "ผู้หญิงควรเรียนอะไร", **นารีนาถ**. 1, 9 (เมษายน 2474), 103-109
- จารุวรรณ ไวยเจตน์. การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464-2474. เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 159
หน่วยศึกษานิเทศก์: กรมศึกษาธิการ, 2517.
- ณัฐวดี ชนะชัย. **สตรีในสังคมสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล** (พ.ศ. 2439 - 2485).
วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- เทียนวรรณ. "ออฟฟิสออรรณานุกรม". **บำรุงนารี**. 1, 1 (เมษายน ร.ศ. 112), 1-3.
- บุปผา "ศักดิ์ของหญิง". **ไทยใหม่**. (8 พฤศจิกายน 2474), 13 พระนคร: คุรุสภา, 2501.
- บุปผา "สิทธิศึกษา". **หญิงไทย**. 11, 35 (8 กันยายน 2475), 3.
- เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. **ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ผะอบ ไชยคุณณะ. **สาวชาวกรุง**. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี คุณหญิงผะอบ
ไชยคุณณะ.
- พิจิตรจิราภา เทวกุล. หม่อมเจ้าหญิง. **ดุสิตสมิตฉบับพิเศษ**. 2463.
- สังวาลย์เพชร. "หน้าที่ของหญิง" **กุลสตรี** 1, 1 (เมษายน ร.ศ. 112), 12.
- หญิงไทย** (สิงหาคม 2475), 2 .
- ส.ล. "ผู้หญิงควรเรียนอะไร" **นารีนาถ**. 1, 1 (มิถุนายน 2474), 13.
- สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. "สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ". **วารสารอักษรศาสตร์**.
23: 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2534.
- หม่อมเจ้าหญิงเบญจกัลยาณี. **นารายาสังคม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วารสาร**. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 2505.
- อนุสรณ์ 60 ปี โรงพยาบาลผดุงครรภ์และพยาบาลของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ**. ม.ป.ท.
2500.